
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ADY ENDRE A SZERBHORVÁT IRODALOMBAN (1906—1944)

BORI IMRE

Az első Ady-vers az *Új versek* évében, 1906-ban szólal meg szerb nyelven a magyarországi szerbség akkor egyik népszerű folyóiratában, a *Bran-kovo koló*ban. Veljko Petrović, paradox módon, ám mégsem csak véletlenül, a Paul Verlaine álma címűt fordította le, amelyet eredetinek hitt az első modern Ady-könyv A daloló Páris című ciklusának versei között, a megtévesztő címre hallgatva. Ekkoriban fordítja Rilke verseit is, mintha a modern érzékenységből venné leckéit. Veljko Petrovićra az igazi hatást azonban nem ezek és nem az ilyen versek gyakorolják, hanem Ady magyarság-versei. A Verlaine-Adyt fordítja, emezeket gondolkodásába és lírai világképébe építi, s nyomban kész is az ugarképzetből született költeménye, az 1906-os Szerb föld (Srpska zemlja), amellyel a modern szerb hazafias költészet megújítójává vált, ahogy az új szerb irodalom legnagyobb kritikusi egyénisége, Jovan Skerlić, 1908-ban és 1912-ben méltatja majd. Nemcsak képein, a költői magatartás egyes vonásain is felismerhető magyar verses olvasmányainak a jele. Ahogy visszautasítja ezeket a hazafias verseket írva a „felfuvalkodott dandyknek, sznoboknak, a bulvárok éhes ebeinek” a rokonszenvét, az egészen Adyra valló gesztusa, s ahogy a „szerb földhöz” viszonyul szeretve és gyűlölve egyszerre, s ahogy megfesti ugarának kietlenségét. Adyra tekintő módon teszi. Nem követi ugyan a magyar költőnek egyetlen konkrét versét sem, de A magyar Ugaron ihletését mégis könnyűszerrel kimutathatjuk. S mert részletesebb, mint az Ady-versek, amelyek szeme előtt lebegtek, előlegezhet is egészen „adys” megoldásokat. Egész hazafias költészetén ott van ugyanis Ady hatásának nyoma. Új típusú hazafiság volt ez, s nem Veljko Petrović az egyetlen délszláv költő, aki lobogni és gondolkodni kezd az Ady-versek lángja közelében életről, halálról, világról, hazáról. Természetesen a Párizs-élmény talaján, hiszen abba eresztette gyökerét Adynál mind az identitásnak, mind az önértéknek, mind pedig a társadalmi haladásnak a kérdése. Lesznek, akik az immár klasszikus Párizs-verseknél állapodnak meg.

Akiket azonban Ady gondolkodása ihletett, a maguk világának problémáira szegezték szemüket. Ezt tette Veljko Petrović, s teszi majd a tízes években Miroslav Krleža.

Amikor Veljko Petrović szerbre fordítja Ady versét. Nagyváradon egy másik szerb költőjelölt. Todor Manojlović, Ady verseinek német nyelvéül megszólaltatásával kísérletezik, hogy 1913-ban ő írja majd meg az első szerb nyelvű Ady-tanulmányt. Ennek az időszaknak intermezzója csupán Milan Lazarević versfordítása 1910-ben, amikor is a *Brankovo kolóban* a Vér és arany szerb szövegét teszi közzé. Az első világháború előtti korszak legjelentősebb eseménye ugyanis az Ady-kutatások szempontjából a Szerb Matica (Matica srpska) folyóiratának, a *Letopisnak* 1913-as Adyszámá volt. Itt jelent meg Manojlović és Marko Maletin Ady-tanulmánya, a Manojlović-írásban pedig tizenkét Ady-vers szerb nyelven. Manojlović szövegét nem minősíthetjük hagyományos értelemben vett tanulmánynak. A bevezető néhány oldala után sorakoztatni kezdi a verseket, s ekkor már csupán összekötő szövegeket ír. Valójában egy kis Ady-antológiát kapunk kézhez ilyen módon, amelyet kommentárok kísérnek. Figyelme a kilencszázas évek Ady-lírájára összpontosul. Ezek azok az évek, amikor magát is Ady baráti körében, a *Holnap* nagyváradi táborában tudta, mert amikor Ady Nagyváradon időzött, Manojlović is ott ült Ady asztalánál. Csak írása végén emlegeti a Vér és arany utáni verseskönyveket A menekülő Élet cíművel bezárólag. Tanulmánya megjelenésének időpontjában azonban már ő is külföldön, Olaszországban van.

Adyról a tisztelet és a rajongás hangján beszél. S mint annyian, ő is az Arany János utáni költői korszak ismertetésével kezdi tanulmányát, hogy megmutathassa, milyen nagy fordulatot hozott a magyar költészet történetében az *Új versek* című kötet 1906-ban. Ady „a magyar modernizmus vezére, feje, koronázatlan királya” — mondja, „isten kegyelméből költőnek” nevezi, akiben Kelet és Nyugat világa ütközött össze. „Benne két ellentétes természet küzd: az ómagyar, ázsiai, szenvedélyes, telhetetlen, romantikusan nemesi egyfelől, másfelől pedig a kifinomult, filozofikus és nyugatos hajlandóságú természet”. Költői vérmérséklete jellemzésében a látnok-költőt ünnepli, akiben a vér lázasan buzog, aki érzékeny, és érzékeinek, intellektusának ingerlékenysége magas fokú, látnoksága pedig már-már betegesen kiélezett. Felsorolja Ady költészetének „élet-magvait” is: nő, bor, haza, pénz, isten, hogy azután az Ady-versekben megszólaló Élet kérdését érintse, mondván, hogy Ady szerint az élet szép, az élet édes, ám élni borzalmas. Különösképpen, ha az életnek ilyen felfogása a végzettség gondolatával találkozik, mint találkozott Adyban is. „Minden végzettség — írja Manojlović —: hogy éppen magyarnak született, hogy éppen őbenne ébredt fel népe intellektuális lelkiismerete, hogy neki kell átérnie a legnagyobb magyar fájdalokat és reményégeket — s mindezekhez még odatársulnak a bor, a nő, a bajok és kétségek hozta kísértesek és istencsapások.” A költő hős tehát, vallja a magyar költővel, s

ezzel a hősiessé sorsvállalással emelkedik a hétköznapok fölé, ez megkülönböztető jegye, s éppen ezért feladata a mindent kimondás is. Végtelenen provokatív tehát az Ady-líra — nem véletlenül támadt annyi ellensége fellépte idején.

Írása nagyobbik felét a tizenkét Ady-verssel kapcsolatos kommentárjai képezik. Kezdi A Hortobágy poétája című „önarcképével”, amely eszményítetten s mégis pontosan örökíti meg. Ez az a verse, mondja Manojlović, amellyel Ady végtelen és fájdalmas vitája kezdődik hazájával, a „mért is tettem?” kérdésének napirenden tartásával, a Párizs-versekkel, amelyek Lédát is jelentik — idézve A Szajna partján, a Vén faun üzenete, a Léda a hajón és a Temetés a tengeren című verseket. Szenvedélyes hangú bekezdésben mutatja be az első Ady-kötetek szerelem-élmények természetét. A nagy ellentmondások kifejeződései ezek a versek. Örömről és keserűségekről dalolnak, kábításokról, amelyek égbe emelnek és pokolra ragadnak. A szerelem itt orphikusán titokzatos, isteni és borzalmas. leginkább transzcendentalisan eszményi tárgyakozás, ugyanakkor testiség is, a nő angyal és ördög egyszerre, anya és szerető, ahogy a Mária és Veronika című Ady-versből kiolvassa. Manojlović Adyja, miként a halál-versekről szóló tanulmányrészletéből kitetszik, a Vér és arany költője. Ezt a kötetét tartja „a legfényesebbnek és a leghíresebbnek”. Innen fordítja A Halál rokona című verset, s ezt egészíti ki A szívárvány halála fordításával. Ady „mitologizáló képzetének” munkáját a pénz-versekről szólva írja le, hosszabban időzve ennél az Ady-élménynél, annál is inkább, mert a pénz itt jelenik meg először költői témaként. A pénz is démon, a szépségekhez és élvezetekhez vivő utak őre, s jaj a Lázároknak, akik hiába akarnak kegyeibe férközni. S máris Ady isten-verseinek világába viszi olvasóját Manojlović. A kálvinista isten trónol az Ady-versekben, mondja, ezzel küzd a költő, kezdetben dacosan, később a tékozló fiú alázatával. Ady legnagyobb és legmélyebb költői élménye szólal meg az isten-versekben, s a Verlaine-nel megfuttatott párhuzama is csak arra szolgál, hogy Ady eredetiségét mutassa ki. Fordulópontnak tartja Ady költői alakulásában az isten-versek megjelenését: a tökéletességet érte el velük a költő, de az egyszerűséget és a „magasabb harmóniát” is. A magános és a megfáradt ember verseiről szólva „szakítja meg” tanulmányát a *Szeretném ha szeretnének* sorainak a fordításával — *A menekülő élet* című kötetének ismeretében zárva az Ady-líra bemutatását.

Manojlović jól ismerte az Ady-líra belső rendjét, „logikáját”, s amikor fogalmaz, nem annyira az Ady-irodalomra támaszkodik, mint inkább a maga tapasztalati körére, versismeretére és verskultúrájára, hiszen a tízes évek elején a magyar irodalomban is kevesen látták ilyen módon és interpretálták ilyen beleérzéssel Ady költői világát. A negyven évvel később írott Ady-tanulmánya (1953) teljesebb lesz ugyan, jelentőségben azonban nem ér fel ehhez a koraihoz, amely még az Ady-barátság melegét is őrzi. Fordításairól azonban ezt már nem mondhatjuk el. „Franciás” fordítói

modorát a modernizmust tanuló költő jellemzőjének, Zmaj Jovan Jovanović fordítói felfogása tagadásának is tarthatjuk. Ha Zmaj a Toldit „szerbesítette”, Manojlović nyugati példaképeket követve racionalizálta a fordításra kiszemelt költeményt, mintegy verbális „értelmét” tolmácsolva csupán. Minősíthetjük azonban Manojlović költői csüggedése jelének is a prózai fordításra való törekvését: mintha időszerűségét veszítette volna Manojlović szemében az Ady-vers. Tanulmányának soraiban még felfedezhetjük lelkesedésének jeleit, a verseket azonban már úgy fordítja, mint aki Olaszországban és Svájcban „modernebb” modernizmust is megismert az Adyénál. Tanulmánya is ezért befejezetlen, és ezért szólal meg Ady verse szerb nyelven prózában, költői ékei nélkül, tehát csonkán, nem egy esetben egészen lélektelenül is. Mint ahogy a Vén faun üzenete című Ady-vers fordításában észlelhető:

Bús maskarája a világnak,
Apolló, a faun-mezü:
Üzenek néked, Léda. Várlak.

Tavasz van itt a Duna-tájon
és én olykor vért köhögök,
Szép itt az élet, csupa álom.

Pán-kereső utamba most már
Mámor-gályák utasa, én,
Itt állok a zord Bizonyosnál...

Ružna maskerada života, Apolon je u faunskom liku: šaljem ti pozdrav, Ledo moja, čekam te.

Ovde na Dunavu je sada proleće, i ja kadikad kašljam krv; lep je ovde život, kao san.

U mojem lutanju za Panom, kojeg sam tražio, evo sad mene brodara vilinskih galiija pred sumornom izvesnošću...

Van néhány olyan vers is a lefordítottak között, amely prózaversként is megáll, s mi több, az Ady-versek mondattanának sajátos jellegére is figyelmeztet. Manojlović fordítása ugyanis lebontja a forma-ihlet burkát, és egy más, „prózaí”, közlő rendszerbe transzponálja. „Más” lesz így a vers, de erejéből alig veszik el valami. A Halál rokona fordítása erre lehet példa:

Ja sam srodnik Smrti, volim ljubav koja iščezava, volim da poljubim onog koji odlazi.

Volim bolesne ruže, žene koje u čežnji procvetavaju — i tužna, sunčana, jesenska polja.

Volim užasni čas koji jezovito zvuči, opominje, — sliku velike, svete Smrti . . .

Nem „dalol” tehát Manojlović szerb nyelvű Ady-verse, és érdekes módon Manojlović — példákat kínálva — tulajdonképpen azt az érzelmi-szimbolista burkát semmisíti meg az Ady-verseknek, amely jelentős módon járult a fordító méltatta Ady-kép kialakulásához — mintegy ellentmondva ezáltal a tanulmányrészek állításainak is. Ady ritmus- és rím-rendszere megőrzésére majd csak a húszas években közölt fordításában törekszik. A bécsi-pozsonyi *Tűz* című folyóiratban (amely az Ady-kultuszban körülbelül olyan szerepet vállalt, mint amilyent a múlt század utolsó évtizedeiben Meltzl Hugó folyóirata, az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*, játszott Petőfiana című rovatával) közölte az Isten drága pénze és az Őreg suhanc vágyakozása című versek fordítását 1923 márciusában, a *Srpski književni glasnik*ben pedig az Új vizeken járok és a Séta bölcső-helyem körül című Ady-versek átköltését. Valóban sikerültnek csak a Séta bölcső-helyem körül címűt tarthatjuk, az Új vizeken járok ihletsodrának nem tudott a nyomába eredni, költőileg sem bírva a versenyt az eredetivel:

Ne félj hajóm, rajtad a Holnap hőse,
Röhögjenek a részeg evezősre,
Röpülj hajóm,
Ne félj hajóm: rajtad a Holnap hőse . . .

Ne boj se, lađo moja, na tebi je junak Sutrašnjice,
Neka se podsmevaju pijanom veslaču,
Poleti, lađo moja,
Ne boj se, lađo moja: na tebi je junak Sutrašnjice . . .

Sikerültebb a Séta bölcső-helyem körül néhány sora s egy versszaka. Első szakasza kétségtelenül „adys” tónusú, bár ebből is kietszik, hogy Manojlović nem volt valójában „felkent” költői tehetség, a szótagszámláláshoz pedig türelme hiányzott. A formai hűséghez még a legegyszerűbb vers-szinteken sem tudott tehát ragaszkodni. Még a legsikerültebb versszak tolmácsolásakor sem:

Ovo je tu Benca, vidiš,
Pitoma, široka, setna humka,
Nekad je, možda, tu bio manastir,
U noći Sv. Benedikta tu zabelasa
Jedna maglena kula i zvoni potonulo zvono . . .

Ez itt a Bence, látod-e?:
 Szelíd, széles domb s méla lanka,
 Tán klastrom állt itt egykoron,
 Bence-nap éjén köd-torony
 Fehérlik s kong sülyedt harangja . . .

Szemmel láthatóan Manojlović Ady tolmácsolásában mindig a személyes emlékből indul ki, éppen ezért a költő versének maradéktalan igényű tolmácsolására nem is gondol. Különösképpen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a két világháború között az irodalmi kritika Manojlovićot nem annyira költőnek, mint művészet-teoretikusnak tartotta.

A *Letopis* Manojlović Ady Endre, a magyar lírikus című tanulmányával párhuzamosan közli Marko Maletinnak Ady — a magyar hős című vázlatát is. Manojlović, aki majd a húszas évek elején a szerb modernizmusnak egyik vezéregyénisége lesz, a „költőt” ünnepelte Ady-írásában. Marko Maletin „vázlata” a „par excellence szociális költőt” mutatja be, az 1912-es nagy fordulat és válság túlsó partján immár, amikor a nagy társadalmi lázak helyett a kiábrándulás, a menekülésvágy vesz erőt rajta, s amikor a modern magyar irodalmi mozgalmakban a differenciálódás játszódik le, s úgy látszott, hogy a polgári radikalizmusnak az a lángja, amely a kilencszázas években lobogott, hunyóban van. Ady Endre „szociális-nemzeti rezignációja” is erről ad hírt azzal egyetemben, hogy ugyanakkor „kétségbeesett nemzeti-faji szkeptikussá” is vált. 1912 körül megváltozott a költő, nagyot fordult körülötte a világ, és Marko Maletin nem is leplezi, a Balkán-háborúk és a szerbség perspektívájából szemléli a magyarországi viszonyok alakulását — a világháború kitörése előtt egy esztendővel. Ady mély válságának tényén inszisztál tehát, a menekülés gondolatával foglalkozóról ír. Holott éppen most kellene az ő „kassandrai sírásának beszakítania a magyarok dobhártyáját”. Hogy ezt a gondolatot felerősítse, tanulmányának zárórésében Adyval való találkozását írja le. 1912 késő őszenek egyik éjszakáján a költő egy érdekes, csodálatos nővel járta a várost. „Lassan, elgondolkozva, némán lépkedtek. A városi éjszaka némasága borított mindent a kavargó nappal után, s minden néma csatatérre emlékeztetett, s nekem úgy tűnt, hogy Ady és társnője egy fáradt nép lelkiismereteként jelent meg, mint életének árnya, amely lassan a múltba süllyed . . .” A jelenet hiteles, jellegében azonban mintha egy el nem készült korai Léda-vers „szituációja” lenne.

Komor, sötét tehát Maletin Ady-képe. S már nem versekre hivatkozik, hanem újságcikkeket idéz, a *Nyugat* polémiaíra, politikai harcokra emlékeztet, éppen ezért nem az Ady költői világképében oly evidens ellentmondásokra és ellentétekre építi mondanivalóját, hanem az 1912-ben új irányt vett élet- és költői pálya felsejlő antitezisére a régi, harcos korzakkal szemben, amely felett a polgári radikalizmus csillagképe ragyogott. Maletin 1912 után írja tanulmányát — számon kérő indulatokkal,

és annak a radikalizmusnak a nevében, amellyel a magyarországi szerb progresszió is rokonszenvezni tudott, és amellyel együtt volt a magyar feudalizmus ellen folytatott harcban. Ennek a radikalizmusnak 1912-es veresége Maletin szerint fordulópont a modern magyar irodalomban is, Adynál is. Tanulmányának egyik fő jellemzője, hogy 1913-ban már a fordulat utáni korszakot festi, az előállott új helyzetről beszél, amelyet a rezignáció feketesége fut be. „Hunyóban a magasan lobogó, nyugtalan láng — írja —, amely nemrégén még bevilágította az alföldi róna meszeségeit.” Friss helyzetjelentést készít tehát, s mert kívülről nézi a magyar politikai gondolkodás és irodalmi élet színváltozásait, nem egy szempontból tisztábban is látja a változásokat, mint azok, akikről beszél.

A modern magyar irodalom mozgalmait nem „platói irodalmi reakciónak” tartja, hanem „velejük szociális” jelenségnek, következésképpen válságát is, még ha vannak is irodalmi vetületei, társadalmi összefüggésekben szemléli. A Nyugat-mozgalom 1911—1912-es nagy válságát például egyértelműen a magyar társadalmi élet egészét megrázkódtató krízis szerves részének tartja. Hatvany Lajos írásai a *Nyugatban* és a *Világban* az irodalompolitika kérdéseiről. Hatvany és Osvát ismert konfliktusa, Hatvany sértődött kivonulása a *Nyugatból*, Ignótus előadásának gondolatai a Társadalomtudományi Társaságban a dokumentumai ennek az irodalmi-esztétikai síkon lejátszódó, alapjában véve azonban társadalmiválság-folyamatnak. Azok, akik 1908 táján „pár esztendőös heves harcban megteremtették az új magyar irodalmat és meghódították a közönséget”, magukat pedig a „Holnap embereinek” tartották, kifáradtak, s mintegy önmaguk ellenségeivé lettek. A *Nyugat* most már nem egy „szervezetten és szisztematikusan vezetett harc” orgánuma, hanem az epigonok felvonulási területe Osvát Ernő téves irodalompolitikai elképzelései következtében, Ignótus pedig, aki mindig is híve volt az emancipált irodalomnak, a Társadalomtudományi Társaságban az irodalom és társadalom kapcsolatáról rendezett vita bevezetőjében hangosan tagadta a modern ifjú magyar irodalom és a radikális-demokratikus társadalmi mozgalom közötti kapcsolatok létjogosultságát. Szinte „sorsszerűen” éppen ezekben a hónapokban szenved vereséget az oppozíció és az „ifjú reform-mozgalom” a parlamentben és az utcán — mondja Maletin, egyértelműen az 1912 májusában lezajlott események fordulópontot jelentő tényére hivatkozva —, szükségszerűen kellett tehát a rezignáció és depresszió időszakának is bekövetkeznie.

Maletin szerint „úgy tűnik, mindezekkel együtt Ady is befejezte életét és munkáját, legalábbis élete nagy és elhatároló erejű szakaszát”. Ady is fordulóponthoz érkezett: hiába születnek egymás után látomásai és „sötét kísértetekként zúgnak el a fejünk felett”, a költő valójában megírta már nagy zsoltárait, és „neve, szava nem nyugtalanítja már a széles néptömegek lelkiismeretét”. Maletin Adyt „35 éves ifjú öregnek” nevezi, aki felélte már életnedveit, eltékozolta erejét. S hogy bizonyítson, az 1913.

szepember 28-án az *Érdekes Újságban* megjelent Kabos Edének címzett levél-cikkéből idéz: „Kacérkodom, talán ma még csak kacérkodom az öregséggel, de ez az öregség bizony csak a nyakamon van s félek, maholnap megint összebarátkozom a faluval, Érmindszenttel, s ha egy tébolyodott percemben meg nem házasodom s ha a városi remeteségem fikció lesz, hazajövek Érmindszentre . . .” Maletin a válságérzet kínozza költőről szólva igazságtalan: a róla festett kép sötétebb, mint kellene. „Megelégedett filiszter” — mondja, s annak a „megváltozott *Nyugatnak*” a szerkesztője, amelybe, ahogy a továbbra is elégedetlen és lázadó fiatalok mondják, „minden hónapban egy új gróf sétál be”. „Ez az Ady ma csendesen, megkínzott szervezetének enyhe fájdalmát szenvedve, mint a lábadozó, a múlt gyönyörű napjainak emlékéből él, az elszárgult viharokat visszhangozza, s a megcsendesedett vulkáni erupció utolsó rengéseit éli . . .” A tanulmányíró, aki a maga bevallása szerint már évekkal azelőtt azt állította, hogy Adynak diadala csúcán kellene meghalnia, most jóslatát látja beigazolódni a komformizmusba vesző, a „menekülő”, kivonulni akaró költőről festett képben. Torzító szubjektívizmusának is ebben van a magyarázata.

Pontosabban interpretál azonban, amikor Ady költészeti és emberi válságát a polgári radikalizmus 1912-es vereségének tényével kapcsolja össze. Hogy az új magyar irodalom, különösképpen pedig Ady par excellence szociális jelenség, ezzel magyarázza. Nem véletlen, hogy Jászi Oszkár radikalizmusának kontextusában foglalkozik a költői krízissel, s hogy végeredményben, ám ki nem mondottan Ady drámájában a magyar progresszió drámáját látja. Ady politikai gondolkodása szorosban kapcsolódik Jásziéhoz — írja Maletin, s Ady-nyilatkozatokra hivatkozik, amelyek szerint politikai „látását” Jászinak köszönheti, a Margita élni akarban pedig már-már Jászi „rabszolgájának” nevezi magát („/Nekem mindig kell egy jó Valaki, Kit emeljek magam fölött a trónra: Jászi Oszkár már évek hosszátán Különb, mint sem kezem saruját oldja. Hitvallásom és hős örületem Az ő diktáló, tiszta lekétől függ. Ez is asszony-ság, de szívvel állom: A Jásziság én akart ideálom./ . . .). Ady a politikai gondolkodó a modern, polgári, feudális tehertételeiről megszabadult ország-vágyában találkozott Jászi Oszkár radikalizmusával, s eljutott a tizes évek elején a politikai harc gyakorlatának a vállalásához is, amikor az általános választójogi ligához csatlakozott, és amikor Pesten a „demokrácia és az abszolutizmus kétségbeesett binkózásukban a szakadék szélére kerültek”, Ady az agitátorok listájára iratkozik, és népgyűléseken akar szónokolni. Jászi ugyanakkor politikai nagygyűlésen idézi Ady verseit, hogy minél plasztikusabban mutathassa meg a „középkori Magyarország gazdasági nyomorát és keservét”. 1912 után azonban — írja Maletin —, Jászi visszavonult, hangja elveszítette csengését, Ady pedig a „szó problematikus értelmében faji költő és író lett”.

Ady — Maletin szerint — 1913-ban „kétségbeesett nemzeti-faji szkep-

tikus”, aki „chamberlaini” szférákba is be-betéved, s a nemzet-halál gondolata, amely azelőtt nem volt erőteljesen jelen költészetében, most mint Böcklin képén a halál, nem mozdul mellőle — hazája válsághangulatának és válságtudatának reflexeként. Maletin Ady fatalizmusának kifejeződését látja a Levél Teutsch barátomhoz című *Nyugat*-cikkekben is (1913), amelynek „bánatos szavait” részletesen idézi arról, hogy Ady nem cserélhet nemzetet, mint írása címzettje, aki „visszanémetesedett”, s rá csak a Halál vár. Ady 1912 után kialakult életlátásában fedez fel érintkezési pontokat Weinigerével, és az adódó párhuzamokat hosszabban elemzi. „Hasonlóságuk a fajuk lelkiségének mély, tragikus ismeretében van: senki sem átkozta nagyobb fájdalommal és etikai megrovással a zsidó lelkiséget a fiatal zsidó Weinigernél, és senki sem mondott súlyosabb ítéletet a magyar lelkiség felett a fiatal Adynál...” Rokonok a „Lenni...” valóságában és vállalásában is. Ady vallotta — írja Maletin —, hogy akarni kell élni, bele kell vetniök magukat a kultúra áramába, amely majd a tudás, a haladás végtelen tengerébe ragadja őket... Erre azonban mindig megérkezik a felelet is a „Ki a tanyára!” jelszavában, amely Móricz Zsigmondnak, a fiatalok másik vezérének, a „magyar Zolának” egyik hőse kultúrátlan rezignációja. Ady „magyar vétek-képzeteinek” is vannak rokon vonásai a Weinigernél található kulturális-etikus vétek-elmélettel. Ady azonban nem lesz öngyilkos tehetetlenségérzete nyomása alatt, mint Weininger. Ady a hétköznapokban fuldokol, süllyed — írja Maletin, és a „holnapi leszámolásra gondol”. Az Ady-tanulmány írója azonban szkeptikus, nem tudja eldönteni, pillanatnyi-e csupán a magyar progresszió megtorpanása, vagy végleges — a mozgalom korán jöttége következményeként. A tanulmány véghangjai egészen komorak, a kép, amit Marko Maletin fest, nem biztató. Az éjszakában bolyongó Ady mintha már nem élne, csak árnyék lenne.

Maletin tanulmányának vannak „kassandrai” vonásai is. Maletin sem sejtette, hogy egy év múlva kitör a világháború, hogy Ady költészete az emberi létezés mélységeiről fog beszélni, s hogy a költő valójában együtt tűnik majd el a világgal, amelynek kifejezője volt. A pusztulás sejtelve azonban már belengi tanulmánya sorait, s olyan Ady-képet vázolt fel, amely éles ellentétben áll azzal a költővel, amelyet a *Letopis* olvasói Todor Manojlović írásában találtak. Maletin a magyar radikalizmussal rokonszenvező, Jászi Oszkár nézeteit vállaló módon szemléli a magyar haladó gondolkodás válság-korszakát, amelyben mintha a magyar történelem feudális öröksége ülte volna diadalát a haladás hívei felett. Maletin kétségtelenül Jászi-pártivá tette a magyarországi nemzetiségi kérdésben hangoztatott radikális álláspont is: a magyarországi szerbség alapvető problémáinak megoldása is szoros összefüggésben állt a demokratikus törekvések sorsával. Az 1913-as történelmi-irodalmi mélypontról szóló Maletin-tanulmány kétségtelenül ezért annyira komor, s ezért van annyi tragikus felhangja is.

A háború végén magukról jelt adó szerb fiatal költők kezében is ott voltak Ady versei, mintegy Maletin tanulmánya ellenére, hiszen ezek a háborús időkben fogant énekek egyetemes kifejezései voltak az „ember az embertelenségben” helyzetének, amit ezeknek a fiatal költőknek egész konkrét valóságában, a világháborús harctereken volt alkalmuk megismerni, vagy otthoni légszomjukkal küzdve tapasztalni. Ezek között volt Miloš Crnjanski is. Az Ady-versek és a modern magyar irodalom élményével érkezett a frontokról a győzelmet ünneplő új jugoszláv állam fővárosába, Belgrádba. „1918 végén Belgrádban néhány szerb és horvát költőt találtam, akik a jugoszláv irodalomban egész új korszakot nyitottak — írta egyik önéletrajzszerű írásában. — Köztük voltam én is. A konzervatív irodalmi körök vádat emeltek ellenem azért, mert irodalmukba — Ady Endre költészetét vittem. Minekutána egész régi irodalmunkat felforgattuk, ismét elszéledtünk a világ négy tája felé s így 1919-ben Párizsban, »az ámulások szent városában« tűntem fel...” Az „ámulások szent városa” Ady verséből való, s benne találták megfogalmazva a szerb művészek is Párizs-vágyuk értelmét, hiszen ez a vágy és a vele összefonódott irodalmi újítási szándék igen sok vonásában a kilencszáz-as évek derekának magyar művészeti problematikájával volt rokon. Nyilván nem lesz véletlen, hogy fél évszázad múltán, tehát a hetvenes évek derekán is Ady szavaira emlékezik majd egy Párizs-járó horvát író. Crnjanski Ady-nekrológiába ezért fordítja A Gare de l’Est-en néhány versszakát — szerencsés módon találva meg az Új versek Adyjának vers-tónusát:

Oh, život nije nigde veselje,
 Al zanosa je u mnogom,
 Sveti grade lepih zanosa,
 Parize, zbogom.

Vagy:

Pevaj i bruji. Tvoj tuđinac sin
 odlazi gde pesme nema...

Leden je dah i miris lesa,
 U cveću prokletih vrhunca.
 Meni je tamo otadžbina.
 Istok bez Sunca...

S az utolsó versszak:

Neka bruje ovde kroz suton,
 I dalje pesme u svemu,
 Dok izjuri željezni div,
 I mrtvac jedan na njemu.

Idézzük ide a magyar eredetit is, hogy kitessek Crnjanski fordításának erénye és hibája egyaránt:

Az alkonyatban zengnének itt
Tovább a szent dalok.
Kivágtatna a vasszörnyeteg
És rajta egy halott.

Crnjanskinak ez a fordítása vezet be a háború végén újraéledt Ady iránti érdeklődést — azon a frissen készült modern szerb költői nyelven, amelynek megújulásában Adynak is szerepe volt.

Crnjanski is, Todor Manojlović is, amikor Korfu szigetéről a háború végén hazatér, a szerb modernista mozgalmakat olyan módon akarja megszervezni, mint amilyen Nagyváradon *A Holnap* volt, s amelynek Ady a vezérlő csillaga. Mert a „pesti modernséget”, mit vádként szegeztek a szerb fiatal irodalomnak, ugyancsak Ady Endre testesítette meg. S túl ezen a modernizmuson, mint Miloš Crnjanski írta Ady-nekrológiájában, míg „Magyarország legnagyobb lírikusát és forradalma atyját siratja benne”, „nekünk is ismernünk kell, mert az ő neve jelzi mindazt, ami jó, humánus, kulturált és előkelő az új magyar irodalomban”. A nagy és mély hatást azonban Ady háborús versei jelentették. Crnjanski is *A halottak élén* Adyjáról beszél. „Ez a könyv pacifistább szellemű, mint a *Le Feu*. Mint Lear átkai, keserűek ezek a versek.” Ennek a könyvnek szellemét szívta magába ő is, és amikor a maga költői világát építette Ady háborús lírájának mélyén a destrukciót fedezte fel, ami a maga költészetének is egyik alapvető sajátossága lesz. „Nem a hősokeket énekl meg — írja Ady háborús verseiről —, hanem a lázadást. Többé nem pazár és dekadens, hanem Kollwitz rajzaihoz hasonlatos fekete és lázadó szavakkal áll az elégedetlenek élére, vezet a jókat és elnyomottakat az ellen az úri réteg ellen, amelyet mi is jól ismerünk...” A háborús, de háborúellenes költői magatartás hatott formálón a fiatal, a *Nyugatot* olvasgató Dušan Vasiljev költészetére is. Az ő „háború utáni énekei” ugyanazt az életérzést dalolják ki, amelyeket Ady háborús versei mondanak el. Nem konkrét versek hatásaira kell azonban vele kapcsolatban gondolnunk: a háborúba kényszerített ember szenvedései támasztotta érzések és gondolatok egésze szívódott fel a korán meghalt szerb költő versvilágába. És az Ady-versek „dallamai”, mondatformái, ismétléseinek rendszere válik Vasiljev költői műhelyében szerbverssé. Szó szerint is „adys” verseket ír, akárcsak Žarko Vasiljević is. A szerb szimbolizmus kiképezte versritmusok és formák után, a szabad vers megjelenésével egy időben, itt, ezekben a költeményekben játszódik le a szerb verselés „modernista” újjáalakításának egyik folyamata. Miloš Crnjanski *Az új magyarok I.* című tanulmányában egy mondatban Adynak Dušan Srezojevićre és Dušan Maluševre gyakorolt hatását említi. További hatáskutató

feladat ennek az állításnak utánajárni. Radomir Konstantinović, aki újabban tanulmányozta a két költő művét, nem tud erről a hatásról. Az Ady—Maluševo kapcsolat nyilván kézenfekvő, ha arra gondolunk, hogy a szerb költő 1908-ban diplomált Budapesten az orvosi karon. Tehát azokban az esztendőekben élt Pesten, amelyek Ady viharos fellépésének, a nagy irodalmi harcoknak és a *Nyugat* megindulásának az évei voltak. Ady verseinek útja a tragikus sorsú Srezojevičhez már homályba vesző. Crnjanski 1919-es állítása azonban mindenképpen figyelmet érdemel.

A horvát irodalomban Miroslav Krleža révén Ady gondolati-érzelmi világának, az Ady-versnek a létezése aránylag később ad jelt magáról, mint a szerb irodalomban, jelenléte azonban tartósabb is — nyomaival még egészen friss irodalmi közleményekben is találkozhatunk. Az Ady-világ ismerője, megélője és közvetítője Miroslav Krleža — századunk legnagyobb formátumú, európai méretű horvát alkotó egyénisége. Éppen ezért Adyval való találkozásainak is különös jelentőségük van.

Amivel a maga írói világát Adyéhoz köti első ízben, az Hunnia-élménye. „Ha Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete, mit jelent akkor Ivan Meštrović ma Londonban?...” — bukkann fel Ady neve egyik 1916-os naplófeljegyzésében. S nem véletlenül, hiszen a maga Hunnia-élménye is adott, csakhogy nála nem a Bécs—Budapest, hanem a Budapest—Zágráb relációk az adottak, következőképpen Krležánál vagy egy Croatia-élmény is, amelybe az Ady megfogalmazta kérdések szívdóttak fel. Amikor tehát 1917-ben Ady Rengj csak, Föld című versére utaló módon „Tisza grófi alkóvjából kiszűrődő csengetyűszóról” beszél, akkor egyszerre szól magyar és horvát kiszolgáltatottságról — egy egész és nagyarányú életművet építve az ezekben az években felfedezett gondolati-érzelmi világ hozta alapokra. Krležánál ugyanis, éppen azért, mert nagy művész, az Ady-hatások kérdése is összetettebben vetődik fel, s többek között a hasonlóságok, az azonos társadalmi viszonyokból eredő megfelelések is természetesekek. Ami kétségtelen, az nemcsak a „nótázó vén bakák” képét novellákra váltó Krleža kapcsolata Adyval, hanem még inkább Az Ős Kaján nagy kérdését („Mit ér az ember, ha magyar...”) a maga számára feltevő horvát íróé 1919-ben A hodorlahomor, a Nagy című novella megírásával. Olyan jelentősége és szerepe van ennek a novellának Krleža művészetében, mint amilyen 1907-ben volt Ady pályáján Az Ős Kaján megírásának. Am nemcsak a párhuzamok kézenfekvőek, s nemcsak az Ady-hatás forrásainál állhatunk meg, hanem a szembeötlő különbözőségeknél is. Krleža hősenek dadaista gesztusa, amellyel menekülve Párizsból a városra lő, már nem az Ady-vers nagytoránján elbukó költői Éné. S Párizs sem „Párizs” immár. „Nincsen Párizs!” — hirdeti Krleža hőse, bár itt merül fel a kérdés: „Mi a horvát?”, s itt küzd meg a babilóniai „hodorlahomorra”, a „Szent Kelet” küldöttjével — az Ady-vers kétségbevonhatatlan hatásaként.

Az elkövetkező majdnem két évtized során is kíséri Krležát az Ady-élmény is, a polgári radikalizmusnak vele összeforrt kérdése is. Tíz esztendő alatt két tanulmányban foglalkozik Adyval. 1922-ben Petőfi és Ady, a magyar könyv két lobogója címmel értekezik. Ebben a magyar irodalom egy aránylag részletes panorámájában, amelynek egyik központi alakja Petőfi Sándor, a századvégi irodalom felvonultatása után a magyar társadalmi-politikai és művészeti progresszió jelentkezését mutatja be egy országban, amelyet uralkodó osztálya eladott Bécsnek és a nemzetközi tőkének, míg magát középkori illúziókban ringatja, nyomorult módon él, és minden újításnak a kerékkötője. Krleža szerint Ady ennek a világnak a szintézisét adta lírájában, és olyan „nagy lírai távlatokat intonált, amelyek élnek, intenzívebben léteznek a világnál, amelyből vették”. Közben a Magyar jakobinus dala, a Nekünk Mohács kell, a Kurucok így beszélnek, A Halál rokona című versekre hivatkozik és *A halottak élén* című kötetét méltatja, s mint Crnjanski, ő is a legnagyobb pacifista művek közé sorolja. Terjedelemben, rangban nagy Ady-tanulmányát 1930-ban jelenteti meg. Erről írt Németh László méltatást, a tanulmányíró „kelet európai szempontjait” becsülve. Krleža Ady-esszéje, elfogultságai ellenére is, jellemző, s nemcsak Adyt láttatja, hanem magát is, aki Ady Hunniájának horvát változatával küszködik, a „középeurópai tények” foglalkoztatják, az „ostoba kiúttalanság”, amely a világot mind Ady, mind Krleža környezetében jellemezte. Természetesen ez a Krleža-tanulmány is „ideológiai”: ezért foglalkozik részletesen a Hunniaképzettel, a magyarságot ostromozó versekkel, Ady kuruc-énekeivel — általában azokkal az eszmei felületekkel, amelyek a magáéival érintkeztek. Tanulmányának azonban vannak költészettörténeti értékei is: jó szemmel és nagy anyagismerettel jelöli ki Ady világának helyét a korszak lírai glóbuszán, egyetlen bekezdésben emlegetve Rilket, Blokot, Lulian Tuwimot, A. G. Matošt, Bezručot, Crnjanskit, Ivo Andrićot, Ivan Cankart stb.; a tanulmányába illesztett Ady-versek fordításával a magyar költő legerőteljesebb, „legadybb” szerbhorvát megszólaltatója lett, s a kuruc-versekre való figyelésével, Ady költői archaizmusainak a tanulmányomlásával mintegy a maga előkészületeit végezte híressé vált Kerempuhballadáinak megírásához.

Krleža egyetlen Ady-verset sem fordított le teljes egészében. Néhányból csupán egy-két versszaknyit, mit idézetként tanulmányába szőtt, öt verset pedig majdnem teljességében szólaltatott meg. Ha a versszaknyi töredékek azt mutatják, hogy Krleža meg tudott volna birkózni az Ady-költészet szinte minden vers-típusával, a majdnem egész versek az eredetivel versenyre kelő, s mi több: az azt korrigáló műfordítói teljesítményt példázzák. A töredékek az Ady-vers szélsőségeit mutatják. Az egyik Az eljátszott öregség első versszaka:

Kako rastu sjene,
kako teče veče,
starost me sve jače
peče, peče.

Ahogy nőnek az árnyak,
Ahogy fogynak az esték,
Úgy fáj jobban és jobban
Az eljátszott öregség.

A másik a Krónikás ének 1918-ból nyitó szakasza, amely fordítói hűtlenségeiben is az Ady-verset közvetíti:

Strašne se stvari sada događaju,
dobri i zli se tuku i svađaju,
narodi jedni druge gađaju,
mjesto dobrote se zlodjela rađaju.

Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek
S ember hitei kivált meggyöngülnek.

Majdnem teljes egészében megszólaltatta A Halál rokona (öt szakaszt), a Sírni, sírni, sírni (tizenkét versszakból tízet), az Egyedül a tengerrel (négy szakaszt), a Nekünk Mohács kell (tizenkét sorból tízet) c. verseket, valamint a Két kuruc beszélget két versének nagyobbik felét: a „Nagy tüzet csináltunk...” kezdetűnek három szakaszát és a „Merre, Balázs testvér...” kezdetűből két versszakot. Krleža artisztikus feladatot látott a tanulmányában idézett versek lefordításának munkájában, s megoldásai is ilyenek, nemegyszer mintegy túllicitálva az eredeti verset. Gondoljunk például Az eljátszott öregség idézett versszakára, amelyben az Adynál halk dallamot verlaine-i zeneiséggé alakítja át — akár alaki erőszak árán is. Nem lesz véletlen tehát az sem, hogy szívesen fordít Ady archaizáló verseiből. A Két kuruc beszélget („Nagy tüzet csináltunk...”) a legjellemzőbb ebből a szempontból:

Velika je tmina,
zabludismo, kume!
Zapalismo zemlju,
a ne znamo iz šume!

»Komám, eltévedtünk.
Nagy ez a sötétség,
Felgyújtottuk a világot
S nem látunk egy lépést.«

Érdekesek vers-korrekciói is. Egészen szabadon kezeli az Ady-verseket. Szakaszokat, sorokat hagy el a fentebb cím szerint idézettekből, s így szinte új, az eredetinel egy fokkal tömörebb költeményeket komponál — a maga ízlését is érvényesítő módon, és a maga költészeti indulatai jogán. Megváltoztatta, de lényeges vonásaiban nem hamisította meg az Ady-verseket. S ezt kevés fordításról mondhatjuk el.

Az Ady-élmény újabb hulláma Krleža művében a II. világháború idején tetőzött, a harmadik pedig nagy regénye, a *Zászlók*, megírásának idején, a hatvanas években. A háború a Duna-kérdést időszerűsíti gondolkodásában, és naplóiban többször is felbukkan a Duna-gondolat mind történelmi vetületében, mind érzelmi vonatkozásaiban. Krleža is perszonifikált Dunáról beszél, egészen abban a felfogásban, ahogy Ady A Duna vallomása című versében tette. Krleža is felveti a kérdést a folyó partján élő népekkel kapcsolatban: „Mi mindent nem látott, hallott és megtudott ezekről a népekről az utolsó pár ezer esztendő alatt?” S ott találjuk a *Zászlók* című regény lapjain, amely az annyira krízises 1913-as esztendőt ábrázolja a Zágráb—Budapest—Bécs, majd a Zágráb—Belgrád—Budapest háromszögben lokalizálva mindazt, ami a háború után történt a hősökkel. A Duna-képzetbe ennek a regénynek lapjain játszik bele Adynak A nagy Cethalhoz című verse: „A folyó mentén, mintha valami bibliai óriás hal mellett lépkedne, Kamillnak kezdettől fogva újból és újból az volt az érzése, hogy a legendás, természetfölötti nagyságú cethal torka előtt áll, ez a cet itt hever és úszik, és egyre neveli az időt...” A regény következő sorai pedig egyenesen Ady-parafrázisok: „Hol élnek ma még a Duna mentén olyan bátor, eleven emberek, akik a valamennyi dunai népnél szét tudnák zúzni a nacionalista hazugságok egész nyomorúságát...” Nyilvánvaló: Krleža művészetében látjuk a legértelműbben és a legteljesebben Ady lírai-ideológiai világának a termékeny és termékenyítő ismeretét magas művészi színvonalon realizálva.

Ami Krleža után történt a délszláv irodalmakban Ady megismerése és ismerése vonatkozásában, az elsősorban műfordítás-történeti kérdés. Ez volt már a húszas évek második felében és a harmincas években, s ez jellemzi a II. világháború utáni harminc esztendőt is. Jovan Popović szinte az egyetlen szerb költő a húszas években, aki Ady verseit élményként szívja magában, s akinek Ady vers- és gondolatvilága beépül irodalmi tudatába is Petőfiével egyetemben. Fiatalabb, mint eddig emlegetett szerb és horvát költőtársai, s ha a tízes évek végén fellépőknél Ady irodalmi forradalma játszott szerepet, a később megszólaló Jovan Popovićnál a költői gondolkodás alakulásában kapott feladatot, miként *Az örökkévalóság vándora* című kötetének egyik verse fölé írt Ady-idézet is bizonyítja: „Aki él, az mind, mind örüljön, Mert az Élet mindenkinek Kivételes szent örömmel jön...” (Köszönet az Életért). A fiatal Jovan Popović érzelmi nihilizmusának korszakában az Ady-vers a továbblépést tette lehetővé: azt a világot kívántatta meg a fiatal költővel,

amelyben az „örömmel élni” elve nagy és szent joga mindenkinek, azzal a felismeréssel együtt, hogy ebbe a kívánt és vágyott világba csak a forradalmi cselekvés révén lehet eljutni. Aki megkívánta ezt az új világot, annak forradalmárrá kell válnia. Kétségtelenül a Popović megénekelte „Lenni” kérdése Ady világából is eredt. Nyilván ezzel magyarázhatjuk Popovićnak azt a véleményét, amely szerint Ady csak útitársa a *Nyugatnak*, de nem „nyugatos” költője is a magyar irodalomnak. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Popović tanulmánya (Arcélek és mozgalmak az új magyar irodalomban) 1930-ban készült, tehát messze került már attól a költészeti világtól is, amelyben az Ady-móttó érvényes volt. Most a szociális irodalom apostola, ami jelentős módon megszabta Adyval kapcsolatos nézeteinek természetét. Ugyanakkor ismeri a húszas évek végén a Kosztolányi kezdeményezte Ady-revízió vitaanyagát is — Kosztolányi szempontjaival rokonszenvező módon. Adyt „betegesen ingerlékeny, nyugtalan, sexuális hipertrofiával és eszelős büszkeséggel” megvert költőnek nevezi, akinek azonban „egyéni akcentusai néha dantei kifejezést érnek el”. Popović szerint Ady első verseskönyvei a „lázadó szexus szimbolikus muzsikáját” hozták, a „csók átka” pedig már kozmogónia is. Ady költészete „az élet iránt érzett, megaláztatásokon és szegényérzeten áttörő kétségbeesett szeretetben” folytatódik, a „háborús években a borzalom apokaliptikus látomásaiba” torkollik. Ismertetésében Földessy Gyula, Hatvany Lajos, Kosztolányi Dezső véleményét egyaránt szemmel tartja. Kosztolányi Ady-revíziót bejelentő írását részletesebben is ismerteti — sajátos módon találkozva Ady politikai költészete megítélésében, noha esztétikai-politikai álláspontjuk nagyon is különböző volt. Popović tanulmánya megírásának idejében már a szociális irodalom eszményének képviselője, következésképpen az Ady politikaivers-modelljeivel nem tudott mit kezdeni, hiszen a maga agitatív vers-ideálja inkább a Csizmadia Sándor képviselte versvilághoz állt közelebb. Nem lesz véletlen, hogy a harmincas évek végén Petőfihez tér vissza, Ady pedig teljességgel kiszorul érdeklődése köréből.

A húszas években Mladen Leskovac az Ady-fordító. Nem egy Krleža robusztus erejével szólaltatta meg Ady verseit szerb nyelven, de költői ihlettel, beleéléssel, s már egy kimunkált, modern szerb költői nyelven, közel az eredeti versek intencióihoz. Szinte első fordításai megjelenése után, 1927 januárjában Szenteleky Kornél már egy szerb nyelvű Ady-kötet kiadására gondol: „Nagyon, nagyon boldog lennék, ha megérném azt, hogy egy kötetnyi Ady fordítás jelenik meg az Ön finom, megértő átültetésében — írta Leskovacnak. — Talán nem oly sápadt s olyan távoli ez az álom.” S még novemberben is ez a terv foglalkoztatja, elannyira, hogy maga válogat Ady-verseket Leskovac számára. A kötet legéről is értekezik: „Véleményem szerint 30-nál több verset nem kellene összegyűjteni a szerb Ady-kötetbe, mert az már fárasztó és felesleges dolog lenne. Így hát Önnek is válogatni kell az én válogátottaim közül,

sőt a kívül állók közül is egyéniségéhez és hajlandóságához mérten...” Leskovac fordításaiból végül nem készült kötet, pedig Szenteleky már a szabadkai Minervával adatta volna ki.

Mladen Leskovac azonban továbbra is fordította Ady verseit 1928-ban, majd 1931-ben. Az első öt Ady-verset a belgrádi *Reč i slika* című folyóirat közölte 1926 decemberében egy rövid bevezető írással együtt. A bevezető tájékozott ember munkája, s talán éppen a fordító szövege, aki közben Szenteleky egy Ady-cikkét akarja elhelyezni. A rövid szöveg jellemzései helytállóak, adatai is korrektek, csak a szerb Ady-irodalomról tud meglepően keveset. Csupán a *Letopis* Ady-számát ismeri. Ezért állíthatta, hogy „a Reč i slika tehát az első folyóiratunk, amely a Szeretném ha szeretnének című verseskönyv öt költeményének közlésével egyszersmind az első Ady-verseket is közli szerb nyelven”. A kötet bevezető versén kívül az *Égő* tűzben dideregve, *A vén komornyik*, a *Két szent vitorlás* és a *Most pedig elnémulunk* című versek jelentek itt meg — egyértelműen jelezve Leskovac Ady-képének jellegét: azokat a verseket válogatja később is, amelyek a modern ember szenzibilitását fejezik ki jellegzetesen „nyugati”-modern módon, „magát mutató” verses szándékaiban. Nem szokványos módon válogat már 1926-ban sem, hiszen csak a maga vonzalmára hallgat. Éppen ezért szólaltathat megkevésbé ismert, ritkán emlegetett Ady-verseket is. Megoldását példázandó, idézzük az *Égő* tűzben dideregve utolsó szakaszát:

O, i bez vatre ja ću goreti
I neću, neću stati.
Dođite k meni i naučite
Cvokotati.

Tűz nélkül is majd tüzelek,
Engem nem olt ki semmi, semmi.
Gyertek hozzám, tanuljatok
Dideregni.

Leskovac fordításai zömükben kis ciklusokban jelentek meg. A szabadkai *Književni sever* 1928-ban négy, a belgrádi *Život i rad* 1928-ban és 1931-ben öt-öt Ady-verset közöl, a szabadkai *Napló* pedig 1926. április 17-én ugyancsak öt költeményt jelent meg Mladen Leskovac fordításában (*Vér és arany*; *Az őszi lárma*; *Asszonyok a parton*; *Az én két asszonyom*; *Absolon boldog szégyene*). Szenteleky több ízben dicséri ezeket a fordításokat. „Úgy találom — írta 1927 márciusában —, hogy Ön komoly megértője Ady hatalmas, de homályos nagyságának. Ezt tulajdonképpen nagyon kevés Ady olvasóról lehet elmondani...” Cím szerint *Az én két asszonyom* fordítását emlegeti elismeréssel: „Az én két asszonyom fordítását sokszorosan és csodálkozva olvastam és olvasom. Ezt tartom az

eddig ismertek közül a legsikerültebbeknek. Csodás ihletettségek szükségesek ilyen egyszerű és tiszta fordításokhoz s úgy látszik, ez a fordítás ilyen ihletes, boldogságos percek szülötte...”

Kétségtelenül a Mladen Leskovac lefordította 25 Ady-vers a legki-egyensúlyozottabb és leginformatívabb átköltése a magyar költőnek — a felszabadulás után is csak Danilo Kiš fordításai versenyezhetnek vele. Lőrinc Péter-Zarko Plamenac 24 Ady-fordítása a válogatás szempontja miatt bír érdekekkel. A *Književnik* 1938. 11—12. számában a forradalmi magyar költő világával ismerkedhetett meg a szerbhorvát olvasóközön-ség. Ugyancsak ő írt tanulmányt a magyar irodalomnak a délszlávra gya-korolt hatásáról is a *Vojvodanski zbornik*ban (1938). A bibliográfiai számvetés elszórtan, az esetlegesség ismérveit mutató Ady-fordítást is számon tart. Közéjük kell sorolnunk a *Letopis* 1929-es évfolyamában megjelent Márkó király fordítását is — prózaversben.

Az első szerb nyelvű Ady-kötetet tehát nem tudta feldajkálni az 1906—1944 közötti harmincnégy esztendő. Ady Endre költészetének a hatása azonban éppen ebben a majd négy évtizednyi időszakban volt a legerő-teljesebb és a legintenzívebb: ekkoriban a modern szerb költészet alap-jaiba épült.